

Što je personalizizam za nas – danas?

Neven Šimac

nevensimac@yahoo.com

Ovaj je prilog usredotočen na dvije teme: prva bi, s današnjeg i radi današnjeg motrišta suvremene krize, slične onoj iz 30-ih godina, pokušala odgovoriti na pitanje: »Što je to personalizizam?«, a drugom bih, za korist rada našega kruga, izložio svoje konkretno iskustvo sudionika i suradnika časopisa *Esprit* od 1967. do 1971. godine i zatim ponovno od 1972. te osobito u vrijeme ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995.

I. – *Što je personalizizam* i što on može biti za nas, u kontekstu današnjih kriza: financijske, ekonomske, socijalne, političke, antropološke, etičke, ekološke...? Zacijelo ćemo se složiti da »personalizam« ne nastaje u jednom trenutku, čak ni od prve pojave samog imena *personalizam* 1903. (Ch.-B. Renouvier¹), nego da odražava ljudsko i društveno traženje koje postoji oduvijek, kao i ambiciju punine osobe i njezina samoostvarenja. Znamo da nije bilo niti ima samo jedan personalizizam, posebice u vrijeme njegova cvata, 30-ih godina² prošloga stoljeća, tj. da je bilo npr. i kršćanskog i agnostičkog personalizma. Isto tako znamo da francuski kršćanski personalizizam Emmanuela Mouniera³ i časopisa *Esprit* nije jedini personalizizam, jer je personalistâ i kršćanskog personalizma bilo i u Njemačkoj, pa i kod nas. Bilo je i posebno snažnog utjecaja personalizma, koji je inspirirao neke temeljne tekstove za nas kršćane, posebno tih teških godina, kao primjerice u okružnici Pija XI. *Quadragesimo anno* iz 1931. godine. Uz to, pored filozofsko-etičkog personalizma, onog Emmanuela Mouniera, bilo je i političkog personalizma, npr. Alexandra Marca,⁴ koji je kasnije prilično utjecao

¹ Charles-Bernard RENOUVIER (1815-1903), francuski filozof. Na nastanak personalističkih ideja utjecale su i studije »personalističke psihologije« Williama Sterna (1881-1938) i filozofije Maxa Schelera (1874-1928).

² U ovom se tekstu oznake desetljeća rabe logički: 30-te godine su počele s 1921. i trajale su do kraja 1930. godine.

³ Emmanuel MOUNIER (1905-1950), filozof, jedan od utemeljitelja kršćanskog personalizma, osnivač i direktor smotre *Esprit*.

⁴ Alexandre Marc (Aleksander Marković Lipianski, Odesa 1904. – Vance 2000.), filozof i pisac, personalist i začetnik *integralnog federalizma*, zagovornik »prvenstva duhovnoga« i »višestruke pripadnosti« čovjeka različitim zajednicama, počevši od obitelji, a po načelu *supsidijarno-*

na utemeljenje europskog federalizma i općenito europskih integracija, kojima su kršćani dali bitan doprinos.

Ono što želim istaći jest podsjećanje na to da se europski personalizmi javljaju najvećim dijelom kao odgovor na krizu između 1929. i 1931. godine i na njezine uzroke, ali i na oba dominantna sustava toga doba – liberalizam i komunizam... te ujedno podsjetiti na to da smo ponovno u dubokoj krizi koju možemo personalistički promotriti i tražiti personalističke odgovore na nju. Tako da bismo, ako je personalizam bio reakcija na ondašnji liberalizam, mogli ponovno težiti prema kršćanskoj personalističkoj obnovi kao reakciji na današnju krizu. Dakle, upitajmo što je bio kršćanski, »zajedničarski personalizam« Emmanuela Mouniera i smotre *Esprit* *onda*, te može li on biti nešto slično za nas, *danas*?

Počeo bih malo paradoksalno, tj. s onim što personalizam nije i što on ne može biti. Čini mi se da je to lakše kazati. Personalizam nije sustav, ali jest sistematizacija i misli i pojmova, a na stanovit način i »filozofska matrica«.⁵ On nije niz nejasnih intuicija, on isto tako nije ideologija. Personalizam nije ni institucionalizirana politika, ali jest briga za *polis*. On je nepovjerljiv prema strankama i zato nije »ni desno ni lijevo«, premda je bitno inspirirao mnoge socijalne mjere, prosvjeđivanje naroda, pokrete otpora za vrijeme Drugoga svjetskog rata, poslijeratnu kršćansku demokraciju, zatim »novu ljevicu« (1930-1960), kao i »drugu ljevicu« 80-ih godina, onu sa Jacquesom Delorsom,⁶ ali i ekološke pokrete s kraja prošloga stoljeća. I još nešto: on je neizravno inspirirao i europski federalizam Alexandra Marca jer je i sâm držao do policentrizma i federalizma u društvu. On je nadahnjivao i mnoge protivnike totalitarnih režima u komunističkim državama koje se sve, nediferencirano, nazivalo »disidentima«, premda oni u većini nisu bili *otpadnici* od Partije, nego jednostavno načelni protivnici totalitarizma.

Što personalizam, posebice onaj kršćanske inspiracije, dakle jest i što je od njegova pristupa i analitičkog usmjerenja korisno nama *danas*? Kao što je već spomenuto, personalizam je teško točnije složeno definirati, upravo zato što to nije sustav. On je nastao kao intelektualna i etička reakcija na »uspostavljeni nered«, tj. na krizu 30-ih godina koja je bila ekonomska, politička, duhovna i civilizacijska, kao i ova naša, ali ova naša je još šira i složenija jer se ne pojavljuje kao obično ponavljanje *one* krize, nego nastaje u potpuno drukčijem kontekstu koji bitno određuju i omeđuju globalizacija, u svim svojim aspektima, ali i nova, ekološko-klimatska dimenzija.

sti osnivač je i *spiritus movens* europskog federalističkog pokreta koji je već 1948. godine, na *Kongresu Europe* u Haagu zahtijevao osnivanje budućeg Vijeća Europe i europskog suda za prava čovjeka. Autorov *integralni federalizam* nije bio isključivo politički, on je »živa sinteza personalističke misli i slobodarskog socijalizma« (v. biografiju Alexandre Marca na www.2.volu).

⁵ Kako je to sugerirao Jean-Marie Domenach, kasniji direktor smotre *Esprit*.

⁶ Jacques Delors (1925), francuski ekonomist, sindikalist i političar kršćansko-socijalne orijentacije.

Personalizam je ponajprije poziv. Na što? Na i za način postojanja: on je stav i zauzimanje stava, on je i praksa po stavu, on je perspektiva, način življenja. On je isto tako i poziv na buđenje smisla u čovjeku za njegovu cjelovitost/totalitet, za njega kao integralnu osobu u jedinstvu tijela i duha, osobu usmjerenu prema duhovnosti i transcendenciji (E. Mounier: »Duhovna sfera zapovijeda političkom i ekonomskom«⁷). A osoba je antiteza pojedinca, otuđena od svoje biti, antiteza individue, tj. individualca – egoista koji vegetira poput biljke ili životinje i zadovoljava se općim idejama, životnim strastima i površnim sentimentalnostima, ukratko primarnoj, sebičnoj dobrobiti. U tom smislu, personalizam je zahtjevnost, kritičnost slobodnih, uravnoteženih, samo-ostvarujućih osoba.

Osoba je subjekt, jedinstven, neponovljiv, konkretan; ona dakle nije »objekt«. Osoba je odgovorna – u stanju »odgovoriti« i odgovarati za sebe i za svoje bližnje, a to znači biti zauzeta, a pritom ponizna i skromna. Osoba je to po zauzetosti, po riskiranju sebe, po stalnom, kreativnom, napetom nemiru, tj. nemirenju s postojećim. Stoga personalizam, koji neki nazivaju i »filozofijom zauzetosti«, ističe upravo javnu zauzetost kao kriterij vrednovanja života svake osobe.

Personalizam je dakle anti-individualizam, ali uz taj opći stav, personalizam je snažno kritičan prema materijalizmu i liberalizmu svog vremena. On jednako snažno odbija i sva tri totalitarizma, jer niječu i gaze osobu⁸ i jer razvijaju ne samo ideologiju, nego upravo idolatriju klase, nacije i rase. U hijerarhiji vrijednosti, personalizam dakle inzistira na »prvenstvu osobe« i na »prvenstvu duhovnosti« (Jacques Maritain) nad ugodom i nad »uspavanim komforom«.

I, konačno, personalizam se predstavlja i kao *metoda* promatranja i razabiranja *znakova vremena*. On sebe hoće kao »treći, humanistički put«⁹... i u tom smislu ističe načela koja mogu biti od koristi i u sadašnjim krizama. Evo nekih od tih načela koje je moguće primjenjivati i u našem vremenu i u ovoj krizi: slobode (jer ne postoji jedna sloboda!) treba moći izboriti i jamčiti uz pomoć institucija; ekonomija mora biti u službi čovjeka i, dodajmo, financije u službi ekonomije; rad ima prvenstvo nad kapitalom; socijala i socijalne javne usluge imaju prvenstvo nad profitom; i, na kraju, opće prvenstvo moraju imati osobe koje teže samo-ostvarenju u decentraliziranim zajednicama.

⁷ U *Révolution personaliste et communautaire*, Pariz, Montaigne, 1935.

⁸ Premda je kod nekih kršćanskih personalista bilo i oklijevanja u prvi mah u odnosu na fašizam, odnosno naklonosti prema socijalnim kritikama »kapitalističke plutokracije«, početkom 30-ih godina i kasnije, neposredno nakon II. svjetskog rata, određenog filo-komunizma, ali samo teoretsko-socijalnog.

⁹ Pojedini autori drže da se može govoriti o »katoličkom socijalizmu«.

II. – *Moje iskustvo unutar personalističkog kruga oko smotre Esprit se događa u vrijeme trojice urednika: Jean-Marie Domenacha,¹⁰ Paula Thibauda,¹¹ i Oliviera Mongina,¹² što obuhvaća široko razdoblje između 70-ih i 90-ih godina, a zatim posebice u vrijeme ratova na području bivše Jugoslavije.*

U *Esprit* sam došao igrom slučaja, točnije prijateljstva, jer je otac jednog mog školskog druga, hrvatski inženjer, u Grenoblu imao prijatelja inženjera, oca Jean-Marie Domenacha koji je koncem 70-ih godina bio urednik revije *Esprit*. Kad sam došao u Pariz koncem 1966. i susreo ga, ja, koji sam se tada još prilično mučio s francuskim, upoznao sam otvorena čovjeka i primjer ljudskog i kršćanskog gostoljublja. On mi je otvorio vrata svoje kuće i posebno kruga ljudi, zauzetih intelektualaca oko smotre *Esprit*. Odmah me pozvao da sudjelujem, koliko mogu, u tom časopisu. To se nastavilo godinama i mogao sam izbliza vidjeti i iskusiti kako to funkcionira i, rekao bih, nadahnuti se idejama koje su ti ljudi stvarno živjeli u okviru te revije. Uključio sam se u redakcijsku skupinu koja se bavila problemima svijeta i vremena i koja se zvala »Journal à plusieurs voix« (Dnevnik/novina višeglasja) i koja je zauzimala dvadesetak stranica teksta u svakom broju revije.

Tu su se susretali ljudi raznih profila. Sastajali smo se svakog ponedjeljka. Raspravljalo se s urednicima i s poznavateljima pojedinih tema o čemu pisati. Pri raspravi o tekstovima, pazilo se na njihovu otvorenost, kritičnost i intelektualno poštenje. Nije se smjelo »baciti kamenom« ni na koga. Tu se izbjegavalo, naravno, i svako iskaljivanje osobnih pristranosti. Osim toga, revija je svake dvije godine organizirala *Dane Esprita*, i to na jednom zanimljivom mjestu, u Châtenay-Malabry, južno od Pariza, u *Murs Blancs*, gdje je stanovalo više odličnih francuskih intelektualaca, personalista: Mounierova udovica, Jean-Marie Domenach s obitelji, zatim obitelji filozofa Paula Ricœura i Henri Marroua. Ti odlični intelektualci koji su živjeli na istom imanju, dnevno su komunicirali i time tvorili jednu snažnu intelektualnu sredinu.

¹⁰ Jean-Marie Domenach (1922-1997), pisac i zauzeti intelektualac katoličke inspiracije, borac pokreta otpora tijekom II. svjetskog rata, tajnik redakcije u vrijeme Emmanuela Mouniera i Alberta Béguina (1946-1957), a zatim direktor smotre *Esprit* (1957-1976). Pobornik dekolonizacije, prijatelj disidenata iz istočno-europskih zemalja, J.-M. Domenach sudjelovao je u brojnim slobodarskim akcijama i prosvjedima (teme: zatvori, tortura, *boat-people*, Europa, disidenti, mir...) francuskih i svjetskih intelektualaca (R. Aron, J.-P. Sartre, M. Foucault, P. Vidal-Naquet, E. Wiesel...). Nakon prestanka uređivanja *Esprita*, Domenach je sudjelovao u obrazovanju novinara, predavao je socijalne znanosti na odličnoj *Ecole polytechnique* i tamo vodio centar za kognitivne znanosti i epistemologiju posvećen u velikoj mjeri filozofiji Renéa Girarda. Zanimljivo je da je Jean-Marie Domenach, otvoren istini i činjenicama, iz izdanja u izdanje poboljšavao knjižicu o Jugoslaviji koju je napisao zajedno s Alainom Pontaultom (Pariz, Seuil - Petite Planète; v. susljedna izdanja i promjene, posebice one koje se tiču Hrvatske i Hrvata, od 1960. do 1975.).

¹¹ Paul Thibaud (1933), filozof i politolog, povjesničar i esejist, novinar i direktor *Esprita* od 1977. do 1988.

¹² Olivier Mongin (1951), filozof, pisac i esejist, direktor *Esprita* od 1988.

Što se u *Espritu* radalo od konkretne zauzetosti? Redovito smo slijedili sve značajnije pojave u društvu, francuskom, europskom i svjetskom, osobito događaje na Bliskom istoku, jer smo uvidjeli da se tu kroji ili pada pitanje svjetskog mira.¹³ Bavili smo se i problemima istočnih kršćana, poglavito u Libanonu, i imali stalne kontakte s kršćanima *maronitima* i Druzima. Bili smo prvi koji smo pošli u Poljsku dati potporu sindikatu *Solidarność* i objavljivali spise poljske oporbe. Već smo se vrlo rano počeli zanimati i za Kinu, zato što je zbog rada isusovca Teilharda de Chardina,¹⁴ koji je također bio personalistički usmjeren, u Francuskoj postojao velik interes za tu divovsku zemlju. Stalno smo se bavili pitanjima europskih integracija i EU.¹⁵ Živo smo se zanimali za društvo i politiku svjetske sile SAD-a i njezinih ratova po svijetu.

Kad je započeo napad na Hrvatsku, 1991. godine, s filozofom Alain Finkielkrautom i glavnim urednikom Olivierom Monginom osnovao sam odbor koji smo nazvali *Vukovar-Sarajevo*. U tom su odboru bili vrlo aktivni brojni intelektualci koji su pridonijeli temeljitoj promjeni slike o Hrvatskoj u francuskom javnom mnijenju tradicionalno sklonom Srbiji.¹⁶ U odboru smo uspjeli i postigli da on postane najbolji informacijski centar o onome što se nije moglo naći u drugim medijima. Nakon toga smo osnovali *Odbor Kosovo*, koji je bio isto tako snažan centar informiranja o stvarnosti događaja na Kosovu.

Što sam naučio u reviji *Esprit*? Rekao bih da sam se naučio diskretno i za druge poštujuće kršćanstvo. Taj smisao za *drugost* (alteritet) je bila stalnost naših susreta i naših odnosa. Na naše sastanke redovito su dolazi protestanti, židovi, agnostici, ali i francuski i strani politički vođe koji su znali da imaju interesa reći svoju istinu u tome intelektualnom okružju. Naučio sam otvorenost za drugačija mišljenja, ali i ono što je kod nas u Hrvatskoj velika slabost, a to je kultura razgovora, slušanja drugoga i raspravljanja. U praksi sam učio *kartezijansku logiku*, o kojoj sam imao samo nešto teorijskog znanja. Naučio

¹³ Tu sam bio upoznao i susretao mnoge francuske i druge intelektualce, kao filozofa Paula Ricœura, isusovca Ivana Illicha i kasnijeg nobelovca za mir, Eliea Wiesela...

¹⁴ Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955), francuski isusovac, filozof, geolog i antropolog, odveć poznat svima da bih ovdje trebao išta dodati o toj velikoj figuri kršćanske teologije i znanosti 20. stoljeća.

¹⁵ Tako sam tamo sreo i upoznao ondašnjeg sindikalnog aktivista, a kasnije francuskog ministra gospodarstva i financija, te potom predsjednika *Europske komisije*, Jacquesa Delorsa.

¹⁶ Tu su vrlo često dolazili, uz urednike *Esprita* i nas osnivače odbora, još i povjesničar i publicist François Fejtő, književnik Pascal Bruckner, politolog Pierre Hassner, književnica Annie Le Brun i njezin suprug, književnik Radovan Ivšić, antropologinja Véronique Nahoux-Grapp, politist i sudac Joseph Krulich, književnik i publicist Jacques Juillard, neonatolog Alexandre Minkowski, politički filozof Patrice Canivez i njegova supruga Mirna Velčić, sudac Antoine Garapon, zatim mnogo mladih zauzetih aktivista građanskog društva... kao i predstavnici hrvatske, bošnjačke i albanske dijaspore. U taj krug smo pozivali i francuske političare, intelektualce i novinare, jednom, tijekom rata u Bosni i Hercegovini i odvažnog srbijanskog intelektualca i arhitekta Bogdana Bogdanovića koji je bio veoma kritičan u odnosu na srbijansku politiku u zemljama bivše federacije i koji je svoje predavanje pred našim odborom završio savjetom: *Bombardirajte Beograd*, misleći pritom na Miloševićev režim, a ne na grad kojemu je nekad bio na čelu kao gradonačelnik.

sam i to da je kod raspravljanja dobro izlagati činjenice, a ne zalagati *sebe* kao osobu.¹⁷ Naučio sam se kritičnosti, slobodi, lucidnosti, toleranciji, zauzetosti, poštivanju.

Ali i zamjerao sam ponešto tim ljudima kad sam došao iz ove naše sredine koncem 70-ih godina. Zamjerao sam stanovit filokomunizam koji je još imao svojih tragova, zato što se vjerovalo da je taj komunizam bio – antifašizam. Nije se shvaćalo da komunizam ovdje monopolizira antifašizam, kao što je to radio svagdje u svijetu. Zanimljivo je da se olako prelazilo preko mnogih komunističkih potvora i prijevara i nije se baš vjerovalo prvim disidentima.¹⁸ Nije se u to vrijeme lako prihvaćala kritika komunizma i njegove sumorne i krvave stvarnosti. Gotovo svaka kritička riječ u tom pravcu se brzo i olako kvalificirala kao »primarni antikomunizam«. Osjećala se posebice neka slabost prema jugo-komunizmu. Mislilo se da je ono Titovo »ne« Staljinu 1948. mijenjalo stanje nabolje u bivšoj državi. Nije se znalo da su time došla gora vremena, kolektivizacije *manu militari* i novih, krvavih progona, ne samo prosovjetski orijentiranih komunista, nego i seljaka i naroda općenito. Nije se prihvaćalo u to vrijeme kritiku komunizma, jer se naivno držalo da je on *lijevi* i socijalan, da bi se na koncu ipak shvatilo da je on bio jako blizak ekstremnoj desnici jer nikad nije poštivao ljudsku osobu – u tome je bio konačno prevagnuo personalistički refleks – ali ni pravo naroda na slobodu. Bilo je u *Espritu* možda bespoštednog anti-amerikanizma, te stanovitog filorusizma, ali to je polako nestajalo kako su se počeli pojavljivati disidenti i stvarni protivnici komunizma u komunističkim zemljama.

Želio bih još samo dodati nekoliko riječi o tome kako je funkcionirala i još uvijek funkcionira sama smotra. Redakcija i suradnici su većinom iz Pariza, ali ih ima i širom svijeta. Također postoje i *Prijatelji Esprita* u velikim gradovima i oni živo sudjeluju, ne samo pišući, u životu i radu *Esprita*. Brojevi su uglavnom tematski, a osim toga postoje stalne rubrike: aktualnosti u Europi i svijetu, *Dnevnik višeglasja*, *Kontroverze i polemike*, prikazi knjiga i medija. Naklada je prilično velika, još uvijek oko 10.000 primjeraka.

Za svog studiranja u Parizu pokušao sam preko te revije doći do Stjepana Tomislava Poglajena, koji je isto tako bio kršćanski personalist, ali nisam uspio. On je stalno živio i kretao se vrlo konspirativno, vjerojatno zato što je bio *stao na žulj* komunistima još u Slovačkoj, gdje je sudjelovao u pokretu otpora tijekom Drugoga svjetskog rata, a zatim i u SSSR-u i u Kini. Povremeno je izdavao biltene koji su bili dosta filozofski i etički usmjereni i, naravno, snažno antikomunistički obojeni.

¹⁷ Kako se u nas često čuje: *Ja se s vama ne slažem... ja ne dopuštam...* pa sve do one balkanske u stilu: *Samo preko mene mrtvoga*.

¹⁸ Počevši još s Antom Ciligom (1898-1992), hrvatskim komunistom koji je 1938. objavio u Parizu knjigu pod naslovom *U zemlji velike laži*. To je jedno od prvih svjedočenja o moskovskim procesima i logorima, ali ugledni pariški nakladnik, *Gallimard* koji, premda nikad nije spadao među ideološki *lijeve* izdavače, cenzurirao je Ciligu i izbacio iz knjige četiri petine poglavlja o Lenjinu (pod Ciliginim naslovom: »I Lenjin isto tako...«).

Dodao bih, ako dopustite, još samo nekoliko riječi o jednoj velikoj kozmopolitskoj, a porijeklom hrvatskoj figuri, čovjeku koji je redovito zalazio u *Esprit*, a o kojem se u Hrvatskoj malo zna, ali mnogo više u Beogradu. Bio je to Ivan Ilić, odnosno Illich, kako se sam potpisivao, teolog, isusovac, kozmopolit, personalist i socijalni kritičar, *toynbeejevac* i *tomist*, po ocu Hrvat – Bračanin, veliki sociolog i vizionar 20. stoljeća koji je na pojedinim područjima, navlastito javnih djelatnosti – zdravstva, školstva, energetike, bioetike, prometa... prvi upozorio na pretjeranosti i deformacije koje dovode do pervertiranja sustava i ljudskih odnosa. Ivan Ilić je stvarno nadahnjivao ljude koji su surađivali u časopisu, posebno slobodarske naraštaje mladih u Sjevernoj i Latinskoj Americi, idejama o autonomiji osobe i manjih zajednica, o političkoj ekologiji, o konvivijalnosti...¹⁹ Objavio je u svijetu i u Francuskoj brojne knjige i studije. U Hrvatskoj je od njegovih knjiga prevedeno i objavljeno vrlo malo (mislim, samo *Medicinski nemesis*). Krajem 80-ih godina započeo je s proučavanjem društva u Iranu, utjecaja islama i islamizma, odakle je bio protjeran nakon Homeinijeva prevrata. Posljednje godine života proveo je predajući na Sveučilištu u Hannoveru.

¹⁹ Ivan Illich (Beč, 1926 – Bremen, 2002) je osnovao u meksičkoj Cuernavaci snažan *Interkulturalni dokumentacijski centar* o Srednjoj i Južnoj Americi, posebice za katoličke misionare, ali i druge javne poslenike *Trećega svijeta*.